

DE POLITIEK EN DE RECHTSGELIJKHEID VAN VROUWEN OP HET GEBIED VAN ARBEID (1955)

Carla van Baalen

'Ik wijs er op, dat, als men zegt: de vrouw hoort in haar gezin, dit een prachtig ideëel argument is. Daar kan men verheerlijkend bij kijken; daar kan men ook medelijdend bij kijken, maar het is niet het ware argument.'

N.S.C. Tendeloo, 1955¹

Inleiding

Vanuit het oogpunt van de emancipatie van de vrouw vormden de zittingsjaren van het derde kabinet-Drees (1952-1956) een belangrijk tijdvak. Tijdens deze kabinetsperiode vonden drie parlementaire debatten plaats die de rechtsgelijkheid van vrouwen ten opzichte van mannen tot inzet hadden. In maart 1955 debatteerde de Tweede Kamer over de kwestie van de gelijke beloning van mannen en vrouwen voor arbeid van gelijke waarde. Aanleiding vormde de nota van de Nederlandse regering met haar standpunt dat het verdrag van de Internationale Arbeidsconferentie uit 1951 niet moest worden geratificeerd. Dit verdrag bepaalde dat 'gelijke beloning' uitgangspunt van beleid moest zijn voor alle aangesloten landen. In september van datzelfde jaar vonden in de Kamer verhitte discussies plaats over de werkende gehuwde vrouw. Het PvdA-kamerlid mevrouw N.S.C. Tendeloo had een interpellatie aangevraagd naar aanleiding van het regeringsbesluit de ontslagbepaling voor ambtenaressen te handhaven. Deze hield in dat vrouwelijke ambtenaren de dag na hun huwelijk moesten worden ontslagen. En in het jaar daarop, in 1956, vonden de debatten plaats over het wetsontwerp dat tot doel had de handelingsonbekwaamheid van de getrouwde vrouw op te heffen.

Deze bijdrage is gewijd aan de twee parlementaire debatten die in 1955 plaatsvonden.² Beide hadden betrekking op de arbeid - de buitenshuis plaatshebbende arbeid - van de Nederlandse vrouw. De debatten waren fel. De Kamer was in twee ideologische kampen verdeeld: dat van de links/liberalen, die

---

¹ HTK 1954-1955, p. 3000 s.

² Dit artikel vormt een tussentijds verslag van lopend onderzoek naar de parlementaire geschiedenis van de gelijkberechtiging van de vrouw ten opzichte van de man tijdens de periode van het kabinet-Drees III (1952-1956). Met dank aan Jan Ramakers voor zijn commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

de rechtsgelijkheid van vrouwen bepleitten, en dat van de confessionelen, die tevreden waren met de bestaande situatie.³ Het eerstgenoemde kamp werd weliswaar versterkt door de vrouwen uit de confessionele fracties, maar getalsmatig zette dat weinig zoden aan de dijk. De Kamer was namelijk slechts drie confessionele vrouwen rijk, twee van de KVP en een van de CHU. Zowel het maart- als het septemberdebat eindigde in een motie waarin de regering werd aangespoord zich meer in te zetten voor de 'vrouwenzaak'. Beide moties werden uiteindelijk aangenomen, maar dat ging niet zonder slag of stoot. In dit artikel wil ik de twee debatten nader onder de loep nemen. Welke argumenten gebruikten de verschillende 'ideologische kampen' ter verdediging van hun standpunten, welke rol speelden vrouwelijke parlementariërs daarbij, waarom werden de moties aangenomen en wat deed de regering ermee?

Gelijke beloning voor arbeid van gelijke waarde

Op 18 en 22 maart 1955 debatteerde de Tweede Kamer over de nota waarin de regering haar standpunt uiteenzette over Verdrag nr. 100 van de Internationale Arbeidsconferentie (International Labour Organisation, ILO). Dit verdrag was in 1951 aangenomen met 105 tegen 33 stemmen - bij 40 onthoudingen, waaronder die van de Nederlandse regering. Het bepaalde, in artikel 2, dat elk lid de toepassing van het beginsel van gelijke beloning van mannelijke en vrouwelijke arbeidskrachten voor arbeid van gelijke waarde moest *bevorderen* ten aanzien van alle werknemers door *middelen, die passen bij de in gebruik zijnde methoden voor de vaststelling van lonen*. Elk lid moest tevens deze toepassing van het beginsel *waarborgen*, in de mate als in overeenstemming met die middelen was.⁴

De regering stelde in haar nota⁵, ondertekend door de staatssecretaris van Sociale Zaken A.A. van Rhijn (PvdA), de minister van Buitenlandse Zaken J.W. Beyen (partijloos) en de minister zonder portefeuille J.M.A.H. Luns (KVP), dat zij de in het verdrag verwoorde gedachte 'in beginsel zeer wel' kon onderschrijven. Niettemin was zij van mening 'dat het onmogelijk moet worden geacht reeds thans' het 'beginsel algemeen in Nederland toepassing te doen vinden'. De regering had haar standpunt voor een belangrijk deel bepaald aan de hand van een SER-advies, dat overigens verdeelde meningen weergaf. Sommige SER-leden stonden namelijk afwijzend tegenover het principe van gelijke beloning; zij meenden dat de gemiddelde werkende vrouw 'minder behoeften'

---

³ Zij het dat bij het debat over de gelijke beloning de CHU aan de zijde van de links/liberalen stond.

⁴ De volledige Engelse tekst luidde: 'Each Member shall, by means appropriate to the methods in operation for determining rates of remuneration, promote and, in so far as is consistent with such methods, ensure the application to all workers of the principle of equal remuneration for men and women workers for work of equal value.' Geciteerd bij: Natascha Verhaaren, *Internationale aktie voor gelijke beloning van vrouwen en mannen* (Nijmegen 1986) bijlage 3, p. 148.

⁵ HTK 1953-1954, Bijl. 3421, 'Nota, bevattende het standpunt van de Nederlandse Regering nopens het Verdrag (No. 100) (...)', nr. 1, Brief.

had dan de gemiddelde werkende man en dat zij dus ook wel met minder loon genoeg kon nemen. Andere SER-leden achtten deze discriminatie echter verwerpelijk en de regering sloot zich bij hen aan.

Verschillende argumenten voerde de regering aan voor haar mening dat het desondanks onverantwoord was het verdrag op dat moment te ratificeren. Zij begon met het argument dat in veel gevallen de door vrouwen verrichte arbeid *toch* niet geheel gelijkwaardig aan die van de man zou zijn. Terecht zou Tendeloo naar aanleiding hiervan later vragen: '(...) waar in het verdrag (staat) te lezen, dat in zo'n geval er toch een gelijke beloning zou moeten zijn!'⁶ Ten tweede wees de regering erop dat er nog geen systeem was dat de gelijkwaardigheid van arbeid zou kunnen meten. Een dergelijk systeem van 'werkclassificatie' was nog volop in ontwikkeling. Dit punt betrof vooral de arbeid in specifiek vrouwelijke beroepen: aan welke door mannen verrichte arbeid zou die zijn gelijk te stellen? Het meest zwaarwegend voor de regering waren echter de 'sociaal-economische consequenties'. Door voorrang te geven aan de invoering van het principe van gelijke beloning zouden andere onopgeloste kwesties blijven liggen, zoals die van de beloningsverschillen tussen geschoolde en ongeschoolde arbeid. Daarnaast noemde zij de volgende veronderstelde nadelige consequenties: het loonniveau zou in zijn geheel relatief sterk stijgen (mogelijk gepaard gaande met een daling van het exportvolume en een aantasting van het productiepeil en de werkgelegenheid), het arbeidsaanbod van vrouwen zou vergroot worden en de werkgelegenheid voor vrouwen zou afnemen. Wat dit laatste betrof: bij gelijk loon zou de werkgever immers vanzelfsprekend de voorkeur aan een man geven. De SER had er overigens ook nog op gewezen dat aan de arbeid van vrouwen hogere productiekosten verbonden waren dan aan die van mannen (bij vrouwen was sprake van een groter verloop, een groter ziekteverzuim en een vroegere pensionering), maar hij had daar onmiddellijk aan toegevoegd dat een meerderheid van de raad van mening was dat 'met deze hogere productiekosten bij de beloning geen rekening dient te worden gehouden'. De regering was het met die meerderheid eens.

De regering vond dat het principe van gelijke beloning geleidelijk in Nederland moest worden ingevoerd, aan de hand van een te ontwikkelen werkclassificatie en met inachtneming van de economische mogelijkheden. Daarom had zij destijds wel ingestemd met de bij het verdrag behorende 'aanbeveling'⁷, die hetzelfde doel nastreefde als het verdrag, maar minder verstrekkende voorstellen behelsde en juridisch niet bindend was. Het had de voorkeur van de regering wanneer het georganiseerde bedrijfsleven c.q. de Stichting van de Arbeid met voorstellen in die richting zou komen. 'In evidente gevallen van niet gemotiveerde loonverschillen tussen mannen en vrouwen', zo schreef de regering in de nota groothartig, zou 'zelfs' een onmiddellijke 'reductie dezer verschillen kunnen worden aanvaard.'

---

⁶ HTK 1954-1955, p. 3720.

⁷ HTK 1953-1954, Bijl. 3421, nr. 2, Bijlage bij de nota.

Het Kamerdebat

Het regeringsstandpunt leidde tot een fel debat in de Tweede Kamer, waaraan vier mannen en vier vrouwen deelnamen. De vier vrouwelijke woordvoerders, van de PvdA, CPN, VVD en CHU, stonden lijnrecht tegenover hun drie mannelijke collega's, van de confessionele fracties ARP, KVP en KNP, en de staatssecretaris, Van Rhijn (PvdA). Niemand liet zich overtuigen door de argumenten van de tegenstander; het debat in tweede termijn was dan ook slechts een herhaling van zetten. De discussies kunnen herleid worden tot twee kernpunten. Ten eerste de interpretatie van het verdrag en ten tweede de gevolgen die (onmiddellijke) invoering van het principe van gelijke beloning zou hebben op de landseconomie.⁸

Wat de interpretatie van het verdrag betreft: volgens de staatssecretaris en de drie mannelijke woordvoerders - A. Stapelkamp (ARP), J.G. Stokman (KVP) en W.L.G. Lemaire (KNP) - betekende een ratificatie ervan, althans voor Nederland, dat de gelijke beloning *onmiddellijk* en *over de gehele linie* moest worden doorgevoerd. Artikel 2 bepaalde immers dat elk land de toepassing van het beginsel moest bevorderen 'door middelen, die passen bij de in gebruik zijnde methoden voor de vaststelling van de lonen'. Welnu, de Nederlandse regering beschikte met het Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen (BBA) uit 1945 over een middel om een dergelijke loonmaatregel dwingend aan alle sectoren op te leggen. Een dergelijk ingrijpen was echter niet alleen onmogelijk vanwege het nog niet beschikbaar zijn van een systeem om de waarde van arbeid te meten, het was ook ongewenst vanwege de onvoorziene sociaal-economische gevolgen en de schade die zo'n dwangmaatregel zou berokkenen aan de goede sfeer die er op dat moment bestond tussen werkgevers, werknemers en de overheid. Geleidelijke invoering van het principe van gelijke beloning was de enige optie, maar die liet het verdrag niet toe.

De vier vrouwelijke parlementariërs - N.S.C. Tendeloo (PvdA), M.E. Lips-Odinot (CPN), A. Fortanier-De Wit (VVD) en C.W.I. Wittewaall van Stoetwegen (CHU) - waren het volstrekt eens met de mannen dat het optrekken van de vrouwenlonen geleidelijk diende te geschieden (Tendeloo noemde bijvoorbeeld een periode van acht jaar). Alleen waren zij de overtuiging toegedaan dat het verdrag die geleidelijkheid wél mogelijk maakte, ja zelfs gebod. Immers, de formule luidde - keer op keer brachten de woordvoerders deze naar voren - dat elk land die 'middelen' moest gebruiken 'die passen bij de in gebruik zijnde methoden voor de vaststelling van de lonen'. En dat gebeurde aan de hand van het BBA. Maar nooit werd het BBA precies naar de letter uitgevoerd; de praktijk was al tien jaar zo dat de loonvorming steeds plaatsvond in goed overleg tussen het bedrijfsleven en de overheid. Dat goede overleg, die sfeer van geven en nemen, was volgens de vrouwen een 'methode', zoals bedoeld in het artikel 2 van het verdrag. En volgens die methode zou er heel wel besloten kunnen worden tot een *geleidelijke* invoering van het beginsel van de gelijke beloning; daarmee zou dan na ratificatie wel onmiddellijk een begin moeten worden ge-

---

⁸ Zie voor het debat: *HTK 1954-1955*, p. 3719-3762.

maakt. De regering had overigens in haar nota geschreven dat zij het initiatief tot invoering van het principe aan het bedrijfsleven wilde laten; het bedrijfsleven zou de urgentie ervan, ten opzichte van andere sociale vraagstukken, hebben vast te stellen. De vrouwelijke parlementariërs nu zagen daar weinig heil in. Tendeloo: 'Langjarige ervaring in dit soort van kwesties heeft mij geleerd, dat wensen van vrouwen en ten behoeve van vrouwen dan altijd achteraan komen.'⁹

Het tweede kernpunt uit het kamerdebat betrof de gevolgen die het optrekken van de vrouwenlonen voor de economie zou hebben. Volgens de vrouwelijke woordvoerders legde de regering te veel nadruk op de economische aspecten van deze kwestie. Het ging hier om een zaak van sociale rechtvaardigheid. Als de regering het principe van gelijke beloning werkelijk ernstig nam, dan zou zij daar ook iets voor over moeten hebben. Lips-Odinot merkte bijvoorbeeld op dat 'het voldoen aan zedelijke verplichting, nooit op een koopje kan geschieden'.¹⁰ En Tendeloo wees op de heersende hoogconjunctuur: wanneer zou een eis van sociale rechtvaardigheid meer kans van slagen hebben dan op dat moment?¹¹ Daarnaast meenden de vrouwen dat de regering de nadelige gevolgen voor de nationale economie zwaar overdreef. Want bij nadere bestudering van de gegevens die de regering terzake aanvoerde, bleek er nogal wat op af te dingen. De hogere productiekosten van vrouwelijke werknemers bijvoorbeeld bleken in werkelijkheid van zo geringe betekenis dat zij niet in een percentage van het loon konden worden uitgedrukt. Een meerderheid in de SER en de regering gaven dit trouwens ook toe. Maar ondertussen werden deze zaken wel steeds genoemd. En dan de vermeende verhoging van het algemeen prijsniveau; volgens Tendeloo waren de cijfers van de SER totaal niet betrouwbaar. Het prijsniveau was 'volkomen geïsoleerd' bekeken, alsof alleen de hoogte van de lonen dat niveau bepaalde.¹²

Bovendien stuitte het de vrouwelijke woordvoerders tegen de borst dat er zo vanzelfsprekend vanuit werd gegaan dat mannen hun werk altijd beter deden dan vrouwen. Alsof het ondenkbaar was dat een vrouw voor bepaalde werkzaamheden geschikter zou kunnen zijn dan haar mannelijke collega. Tendeloo: 'Er zijn heus niet zoveel bedrijven, die uitsluitend of bij voorkeur vrouwelijke arbeidskrachten aantrekken, alleen omdat men deze minder behoeft te betalen. Het gaat hierbij dikwijls ook om een zekere mate van vingervlugheid, een zekere mate van accuratesse, van snel reageren en alle mogelijke andere kwaliteiten, die hierbij in het geding zijn, maar waar bij de beloning nooit rekening mee wordt gehouden.'¹³ Onbegrijpelijk vond zij het daarom dat de regering het argument naar voren bracht dat verhoging van de vrouwenlonen ongewenste sociale gevolgen zou hebben voor de vrouwen zelf: de werkloosheid onder hen zou toenemen. Het zou dus maar het beste voor de vrouw zijn als haar loon laag bleef! Tendeloo: '(...) wil de Regering nu in de vijftiger jaren blijvende on-

⁹ *Ibidem*, p. 3720.

¹⁰ *Ibidem*, p. 3726.

¹¹ *Ibidem*, p. 3722.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 3750.

derbetaling van vrouwenarbeid handhaven in der vrouwen welbegrepen eigen belang?'¹⁴

Volgens de spreeksters speelde op de achtergrond van dit debat dan ook nog een andere factor een rol, namelijk de weerstand tegen de werkende vrouw of, nog specifiekere verwoord, de weerstand tegen de zich emanciperende vrouw. Want hadden zij de argumenten die door de mannen naar voren werden gebracht niet al vele malen eerder gehoord? Wttewaall van Stoetwegen: 'Als men de discussies, die er jaren geleden hier en elders gehouden zijn over de invoering van het vrouwenkiesrecht, nog eens naleest, ziet men mutatis mutandis hetzelfde. We voelen er wel voor, zeiden grote mannen, maar de vrouwen zijn er niet rijp voor.' Tendeloo borduurde hierop voort: 'Als blijkt, dat men er wel rijp voor is, dan zegt men: jullie krijgen het toch niet, want het is niet goed voor de gezondheid. Als dat ook niet waar blijkt te zijn, komt men met het argument: jullie kunnen toch geen stembiljet invullen.'¹⁵ Zo ging Tendeloo nog een tijdje door, het onderwerp van het debat overigens geheel uit het oog verliezend.

Eensgezind riepen Tendeloo, Wttewaall van Stoetwegen, Lips-Odinot en Fortanier-De Wit de regering op niet op te roeien tegen een stroom die toch niet tegen te houden zou zijn, de 'machtige ontwikkelingsstroom' namelijk die afkoerste op 'de volledige emancipatie'.¹⁶ Wttewaall zei het zo: 'Als de vrouwen iets willen bereiken, dan leert ons de geschiedenis van de laatste 50 jaar, dat zij daar met grote hardnekkigheid voor strijden en de eindstreep weten te halen. Dat houdt de staatssecretaris met niet ratificeren toch niet tegen.'¹⁷

Maar, zoals reeds opgemerkt, niemand slaagde erin de andere partij te overtuigen. Staatssecretaris Van Rhijn, bijgestaan door Stokman, Lemaire en Stapelkamp, bleef bij het standpunt dat ratificeren inhield dat het beginsel van gelijke beloning *onmiddellijk* in Nederland moest worden ingevoerd, hetgeen nu eenmaal economisch niet te verantwoorden was. De staatssecretaris maakte overigens 'zeer ernstig bezwaar' tegen de vergelijking van het onderwerp van debat met de totstandkoming van het vrouwenkiesrecht: 'Ik heb geen ogenblik ook maar enigszins de indruk kunnen wekken alsof hier sprake zou kunnen zijn van een nog niet rijp zijn van de vrouw voor de toepassing van de equal pay-gedachte. Ik geloof bovendien, dat hiermede (...) een sentiment in de kwestie wordt gelegd, waartegen ik krachtig moet opkomen.'¹⁸

Aan het einde van het debat werden drie moties in stemming gebracht. Een van Lips-Odinot, die reeds in eerste termijn was ingediend, een van Tendeloo en een van Stokman. De strekking van de twee eerstgenoemde moties was de-

---

¹⁴ *Ibidem*, p. 3721. Eén voorbeeld van ongelijke beloning bij arbeid van gelijke waarde: in een dorp in de buurt van Den Haag verdienden in 1955 mannen met het schoonmaken van witlof f1,60 per uur en vrouwen f1,10. Volgens een vrouw die hierover een brief schreef aan Tendeloo deden de vrouwen 'haar werk zeker niet minder dan de mannen en zeker schoner' (*ibidem*, p. 3724).

¹⁵ *Ibidem*, p. 3734, 3750.

¹⁶ *Ibidem*, p. 3724.

¹⁷ *Ibidem*, p. 3734.

¹⁸ *Ibidem*, p. 3757-3758.

zelfde, maar omdat de voorzitter meende dat de motie van Tendeloo een verder reikende betekenis had, bracht hij die als eerste in stemming. In deze motie, door in totaal zeven leden van PvdA en VVD ingediend, werd de regering uitgenodigd 'alsnog ten spoedigste tot het Verdrag toe te treden'. De motie werd aangenomen met 47 tegen 39 stemmen.¹⁹ Lips-Odinot en Stokman trokken daarop beiden hun motie in.²⁰ Met de motie werd echter niets gedaan; het verdrag werd niet geratificeerd. Pas in 1971 zou Nederland zijn handtekening plaatsen onder ILO-verdrag nr. 100. Vier jaar later, in het 'Jaar van de Vrouw' 1975, werd ook een nationale wet van kracht die gelijke beloning voorstond: de Wet gelijk loon voor vrouwen en mannen.²¹

Mogen huwende vrouwen in overheidsdienst blijven?

In de nazomer van 1955 bepaalde de regering eindelijk haar standpunt inzake de kwestie van de huwende ambtenares. Sinds 1924 gold de regel - vanaf 1931 opgenomen in het Algemeen Rijksambtenarenreglement - dat een vrouwelijke ambtenaar die trouwde de dag na haar huwelijk ontslag kreeg. Naast principiële motieven (de vrouw hoort in haar gezin) waren het vooral economische gronden (noodzakelijke bezuinigingen op de overheidsuitgaven) die aan de bepaling ten grondslag lagen. Een soortgelijke regeling kwam er voor onderwijzeressen. Er was meteen vanaf het begin veel verzet tegen de ontslagbepaling, met name vanuit de hoek van de vrouwenbeweging en vanuit socialistische en liberale kringen. In het parlement vormde de kwestie - hoorde de gehuwde vrouw nu wel of niet thuis op de arbeidsmarkt - een terugkerend onderwerp van debat. Zij stond al sinds 1904 op de agenda.²²

¹⁹ *Ibidem*, p. 3750, 3762. Opvallend stemgedrag bij deze motie: 1) de gehele CHU-fractie, voor zover aanwezig, had voor de motie gestemd; 2) twee vrouwelijke KVP-leden hadden tegen gestemd (J.C.H.H. de Vink en M.A.M. Klompé); 3) één VVD-lid, de bankier H.F. van Leeuwen, had tegen de motie gestemd.

²⁰ Stokman had de motie ingediend als protest tegen de andere twee moties. Hij vreesde namelijk dat zowel uit aanneming als uit verwerping ervan onjuiste conclusies zouden worden getrokken. Hij was met name bang dat bij een verwerping van de moties misvattingen bij het bedrijfsleven konden ontstaan ten aanzien van het standpunt dat de Kamer innam inzake de gelijke beloning. Daarom bracht hij in zijn motie, mede voorgesteld door vier andere KVP-leden, onder wie de dames J.C.H.H. de Vink en M.A.M. Klompé, tot uitdrukking dat de Kamer zeer zeker een warm voorstander was van de invoering van het principe van gelijke beloning, maar dat het geleidelijk in de praktijk gebracht zou moeten worden, eerst in de overheidsdienst, vervolgens in het gehele bedrijfsleven (*HTK* 1954-1955, p. 3751).

²¹ *Staatsblad* 1975, nr. 129. Voor deze paragraaf heb ik naast de reeds genoemde literatuur ook nog geraadpleegd: J.J. Schippers, *Beloningsdiscriminatie tegen vrouwen: normen, feiten, beleid* (Delft 1988).

²² Zie voor de voorgeschiedenis van het vraagstuk van de huwende ambtenares: Clemens Ruijters, 'Mag de gehuwde ambtenares blijven? Een verslag van de op- en neergang van een principe', *Politieke Opstellen* 1 (1981) p. 3-17 en M.D. Bogaarts, *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, deel 2, *De periode van het kabinet-Beel 1946-1948*, band C (Den Haag 1989) p. 1862-1872.

Vanaf het bezettingsjaar 1943 was men vanwege de schaarste op de arbeidsmarkt zeer soepel met de bepaling omgesprongen. Weliswaar kregen de ambtenaressen en onderwijzeressen die trouwden hun ontslag, maar zij konden onmiddellijk terugkeren op arbeidscontract in tijdelijke dienst. Na de oorlog werd deze soepele omgang met de ontslagbepaling voortgezet²³; men kon de arbeidskracht van vrouwen bij de wederopbouw heel wel gebruiken. De roep om afschaffing van het arbeidsverbod werd intussen alsmaar luider. Ook in de Kamer, onder meer in 1946 en 1948, tijdens de debatten over de begroting van Binnenlandse Zaken. Maar de naoorlogse kabinetten bleven op het standpunt staan dat de bepaling moest worden gehandhaafd. Wel ging minister van Binnenlandse Zaken J.H. van Maarseveen (KVP) in 1948 akkoord met het verzoek uit de Kamer een commissie in te stellen die de situatie van gehuwde ambtenaressen (aantallen, gezinssamenstelling, kostwinnerschap e.d.) nader zou onderzoeken en die op basis van haar bevindingen de regering van advies moest dienen. De minister bediende zich hier van de beproefde tactiek van het commissoriaal maken van een probleem, waarmee hij de oplossing ervan voor zich uit kon schuiven.

De commissie onder leiding van de jurist P.A.G. Ubink, voorzitter van de Raad voor Rijkspersoneelsaangelegenheden, deed er vier jaar over om tot een rapport te komen.²⁴ Het duurde zo lang omdat de commissieleden het ten principale niet eens konden worden. In het voorwoord stond dat het uiteindelijke advies 'een voor de praktijk bedoeld compromis' was. Het kwam erop neer de ontslagbepaling te handhaven maar de uitzonderingsmogelijkheden aanmerkelijk uit te breiden²⁵. Het kabinet kon zich in grote lijnen in het advies vinden, maar het wilde zijn standpunt pas definitief bepalen na consultatie van de Centrale commissie voor georganiseerd overleg in ambtenarenzaken. In dit georganiseerde overleg bleken echter grote bezwaren te bestaan tegen het compromis-Ubink, met name bij de protestants-christelijke en katholieke organisaties. Deze vonden de voorstellen veel te ver gaan. Vervolgens trad grote stagnatie op; de impasse leek compleet. Eerst drie jaar later bepaalde het kabinet eindelijk zijn standpunt. Het kwam neer op een afgezwakte versie van het compromis-Ubink.²⁶

Het was niet toevallig dat de regering haar opvatting bekendmaakte in die nazomer van 1955, om precies te zijn op 13 september.²⁷ Op die dag namelijk stond een wetsontwerp op de kameragenda waarbij het ontslagvraagstuk zeker aan de orde zou komen. Het ging om het wetsontwerp 'Regeling kleuteronderwijs en opleiding van leidsters bij dat onderwijs', in welk ontwerp niets werd gemeld over huwende kleuterleidsters. In de schriftelijke fase van de be-

---

²³ In oktober 1947 werd bepaald dat de gehuwde ambtenares tot januari 1950 in dienst mocht blijven (Ruijters, 'Mag de gehuwde ambtenares blijven?', p. 9).

²⁴ *Het vraagstuk van de gehuwde ambtenares. Rapport uitgebracht door de commissie ingesteld bij beschikking van de minister van Binnenlandse Zaken van 11 juni 1949* (Den Haag 1952).

²⁵ Zo zouden vrouwen vanaf dertig jaar en vrouwen die al minstens tien jaar bij de overheid werkten niet meer ontslagen mogen worden in geval van een huwelijk.

²⁶ *HTK 1955-1956*, p. 2005; ARA, notulen MR, 30 aug. 1955.

²⁷ Koninklijk Besluit van 13 september 1955, *Staatsblad* 1955, nr. 428.

handeling van dit wetsontwerp hadden sommige fracties te kennen gegeven nu eindelijk wel eens het regeringsstandpunt in dezen te willen vernemen. Minister van Binnenlandse Zaken L.J.M. Beel had in de ministerraad gezegd te hopen dat hij de hele zaak omtrent de getrouwde ambtenares buiten de Kamer zou kunnen houden door het tijdig - dus vóór het debat over de kleuteronderwijs-wet - bekendmaken van het regeringsbesluit. Minister-president W. Drees merkte op dat hij daar wel vertrouwen in had. De Kamer immers was net zo verdeeld over de kwestie als het kabinet. De aanvaarding van een motie noemde hij 'minder waarschijnlijk'.²⁸

Beels hoop vervloog snel. Onmiddellijk nadat bekend was geworden dat de regering vóór handhaving van de ontslagbepaling was, vroeg Tendeloo een interpellatie aan. De voorzitter van de Kamer, die wist dat enkele leden van plan waren amendementen op de kleuteronderwijswet in te dienen die tot strekking hadden de ontslagbepaling alsnog in de wet op te nemen, stelde voor de interpellatie *tijdens* de behandeling van het wetsontwerp te houden. Aldus geschiedde. Nadat de algemene beschouwingen over het wetsontwerp waren afgerond - deze duurden drie dagen -, kreeg Tendeloo het woord voor haar interpellatie.

De interpellatie-Tendeloo

Tendeloo toonde zich zeer teleurgesteld over het besluit de ontslagbepaling te handhaven. De regering voerde als argument aan 'de grote belangen van het gezin'. Maar wie zou die dan ontkennen, vroeg Tendeloo zich af. Ook zij vond het ongewenst wanneer getrouwde vrouwen fabrieksarbeid zouden verrichten - te zwaar, naast hun gezinstaken - of wanneer vrouwen met jonge kinderen uit werken zouden gaan. Maar buitenshuis werken en goed voor het gezin zorgen stonden niet per se op gespannen voet met elkaar, aldus de interpellante. Gehuwde vrouwen konden zeer goede redenen hebben om een betaalde baan te wensen. In de eerste plaats economische: dikwijls was het gezinsinkomen eenvoudigweg te laag om er behoorlijk van te kunnen leven. Tendeloo haastte zich daaraan toe te voegen: '(...) wij, socialisten, hebben op dit punt bepaald nog niet in deze maatschappij bereikt, wat wij zouden wensen.' In de tweede plaats noemde zij het feit dat 'voor vele vrouwen de gezinstaat het leven niet meer vult en dit steeds minder zal gaan doen, hoe meer de huishouding gemechaniseerd wordt en hoe minder tijd deze daardoor vergt'. In de derde plaats voelden steeds meer vrouwen de behoefte 'om zich in het maatschappelijk leven te doen gelden en daaraan iets bij te dragen'. Tendeloo schetste haar uiteenzetting tegen de achtergrond van de veranderende maatschappelijke verhoudingen. Tijdens de bezettingsjaren waren vrouwen steeds meer gaan deelnemen aan het maatschappelijke en economische leven. En vrouwenarbeid kreeg alom ook steeds meer waardering. Tendeloo verweet de regering geen oog te hebben voor deze gewijzigde maatschappelijke situatie.²⁹ Haar belangrijkste argument

²⁸ ARA, notulen MR, 30 aug. 1955.

²⁹ HTK 1954-1955, p. 3000m-3000p.

luidde echter: het gaat de staat helemaal niet aan zich hiermee te bemoeien! Of een getrouwde vrouw al dan niet aan het arbeidsproces wenste deel te nemen, was een beslissing die voor rekening kwam van de vrouw zelf in samenspraak met haar echtgenoot.

Wasdag lang...

koken in 't gedrang

Humeur gerèd!
Kaas omelet!

Natuurlijk hebt U niet elke dag de tijd om een uur in de keuken te staan. Maar ook op de drukste dag kunt U heerlijk eten, want in 10 minuten maakt U een verrukkelijk warm kaasgerecht. Vraag het kaasreceptenboekje aan bij U'w winkelier of (in brief met 40 cents postzegel) bij Het Nederl. Zuitelbureau Groot-Hertoginnelaan 26, Den Haag.

**Doe méér met
kaas**

Advertentie in *de Volkskrant*, 6 okt. 1955.

Maar Tendeloo was het niet alleen hartgrondig oneens met de regering, zij verweet haar ook oneerlijkheid: het kabinet verdedigde een puur opportunistisch standpunt (kan de Nederlandse economie vrouwen gebruiken of niet) op ideële gronden (de vrouw hoort in haar gezin). Immers, zodra het aanbod op de arbeidsmarkt overvloedig was, mochten de vrouwen vertrekken; zodra zich schaarste aandiende, mochten zij zich weer melden. Dit bleek, aldus Tendeloo, niet alleen uit de afgelopen vijftig jaar - 'ontslagbepalingen gaan min of meer gelijk op met economische depressies'³⁰ - , het bleek ook uit de formulering van het regeringsbesluit zelf. De considerans luidde namelijk: 'Overwegende, dat het wenselijk is de regeling inzake het in dienst nemen van gehuwde vrouwen en het verlenen van ontslag aan huwende ambtenaressen *aan te passen aan de in de praktijk gebleken behoeften* (cursief, CvB).' Tendeloo: 'Dan zeg ik: Kijk, kijk, waar is nu het beginsel? Ik zie het niet.'³¹ Aan het slot van haar betoog deed zij een beroep op het kabinet om op zijn standpunt terug te komen: het was ten slotte beter ten halve te keren dan ten hele te dwalen.

³⁰ *Ibidem*, p. 3000 n.

³¹ *Ibidem*, p. 3000 o.

De minister van Binnenlandse Zaken, Beel, was niet in het minst bereid aan die oproep gehoor te geven. Hij stond achter het regeringsstandpunt en zette de argumenten daarvoor uiteen. In de eerste plaats vereiste het moderne personeelsbeleid dat de werkgever (in dit geval dus de overheid) zich ook afvroeg of de combinatie werken en gezin wel verantwoord was, vanuit fysiek, psychisch en geestelijk oogpunt. Beel: 'Uit dien hoofde reeds zou het niet juist zijn de huwende vrouw zonder meer in haar vaste dienstverband te handhaven.' In de tweede plaats had de overheid te letten op het dienstbelang. Gezien de waarborgen die de rechtspositieregeling voor de vaste ambtenaar gaf, moest de overheid erop kunnen rekenen dat de ambtenaar tot zijn vijftenzestigste jaar in dienst bleef. Welnu, bij huwende vrouwen 'treden in dit opzicht onzekerheden op'. In de derde plaats wees Beel erop dat vanwege de enorme verschillen in inzicht over deze kwestie dit kabinetsbesluit nu eenmaal het hoogst haalbare was. Meer dan dit compromis zat er niet in: enerzijds handhaven van het verbod, maar anderzijds toch ook verruiming van de uitzonderingsbepalingen.³²

Teleurgesteld door dit antwoord diende Tendeloo een mede door andere PvdA- en VVD-leden ondertekende motie in: 'De Kamer, gehoord de besprekingen over het KB van 13 september 1955, van oordeel, dat het niet op de weg van de Staat ligt de arbeid van de gehuwde vrouw te verbieden, nodigt de Regering uit de hiermede strijdende voorschriften te herzien.'³³

In het debat dat volgde stonden vijf vrouwelijke kamerleden (PvdA, CPN, VVD en KVP en CHU) plus één man (CPN) tegenover drie mannelijke parlementariërs (ARP en KVP en CHU) en de KVP-minister Beel. Behalve de argumenten die Tendeloo al naar voren had gebracht ter verdediging van haar zaak, wezen haar medestanders nog op het formele punt dat de regering geen enkele rechtsgrond had om vrouwen een slechtere rechtspositie te geven dan mannen. Wittewaall van Stoetwegen zei: 'Mijn grote en enige bezwaar gaat tegen de discriminatie ten opzichte van de vrouw door Overheidsbepalingen.'³⁴ Lips-Odinot merkte op: 'Het is in strijd met de rechtsgelijkheid van man en vrouw.'³⁵ En Fortanier-De Wit formuleerde het aldus: 'Wat ziet de Regering nu eigenlijk als rechtsgrond om wél gehuwde vrouwen in Rijksdienst te nemen, maar haar dan als regel een slechtere rechtspositie te geven dan aan andere Rijksambtenaren? (...) Mijn fractiegenoten vinden deze regeling in strijd met de menselijke waardigheid van de vrouw.'³⁶

Ook noemde een aantal sprekers het buitengewoon navrant dat de regering beweerde zich zo druk te maken over het welzijn van het gezin, waarin de vrouw niet gemist kon worden, terwijl zij zich niets gelegen liet liggen aan de vele in overheidsdienst werkzame werksters. Deze werksters moesten hun werk buiten kantooruren verrichten, dus juist op die momenten dat hun gezinnen hen het hardst nodig hadden. H. Gortzak (CPN): 'Ik heb ook weleens geprobeerd mij te verplaatsen in de gevoelens van die Kamerleden, die zo beplei-

³² *Ibidem*, p. 3000q-3000r.

³³ *Ibidem*, p. 3000s.

³⁴ *Ibidem*, p. 3000ff.

³⁵ *Ibidem*, p. 3000dd.

³⁶ *Ibidem*, p. 3000v.

ten, dat de vrouw in het gezin behoort, bij haar kinderen en die figuurlijk gesproken in dit Kamergebouw elke dag opnieuw op uren, waarop de vrouw het minst in haar gezin gemist kan worden, hun nek breken over de gehuwde vrouwen, die in Overheidsdienst in dit gebouw werkzaam zijn.³⁷

De tegenstanders van Tendeloo - Stokman (KVP), Stapelkamp (ARP) en H.W. Tilanus (CHU) - lieten zich evenmin onbetuigd in het debat. Met verve zetten zij uiteen waarom naar hun overtuiging de staat hier wel degelijk het recht had in te grijpen. Het ging hier immers om zaken die het welzijn van de hele Nederlandse gemeenschap aangingen. Stokman voorzag 'een funeste ontwikkeling' in de samenleving indien een substantieel groter aantal gehuwde vrouwen zou blijven of gaan werken. Ten eerste zouden er vrijwel zeker minder kinderen per gezin geboren worden. Stokman sprak van 'dubbele gezinsinkomsten' als 'premie op het kinderloze of kinderarme gezin'. Ten tweede zou de geestelijke volksgezondheid van deze kinderen door een veelvuldige en langdurige scheiding van de moeder in gevaar komen, en ten derde zouden de werkende moeders zelf overbelast worden. Indien deze ontwikkelingen zich zouden voordoen, dan was het de plicht van de overheid om in te grijpen en 'de vrijheid van de Staatsburgeressen zo nodig drastisch (...) (te) beperken'. Stokman ging ervan uit dat zelfs 'vele voorstanders van de afschaffing der ontslagbepaling' hem hierin gelijk zouden geven.³⁸

Stapelkamp had een soortgelijk betoog. Ook hij vreesde dat bij het wegvallen van de ontslagbepaling van 'een gezonde gezinsontwikkeling' niet langer sprake zou zijn 'tot grote schade (...) van de geestelijke en zedelijke kracht van ons volk'. Dit toch kon en mocht de overheid niet onverschillig laten. Hij stelde er prijs op het AR-standpunt ten aanzien van de gehuwde vrouw nog eens aan de Kamer te ontvouwen: 'Ik ga dan vooropstellen, dat de taak van de gehuwde vrouw naar de scheppingsorde ligt in haar gezin. Zij heeft de goddelijke roeping voor haar man en kind te zorgen. Dit is haar natuurlijke bestemming. Dat is ook de erepositie van de gehuwde vrouw.' Stapelkamp benadrukte meer dan andere sprekers dat er behalve voor de kinderen ook goed gezorgd moest worden voor de man, 'wie na een dag van afmattende arbeid een goed en gezellig tehuis moet worden bereid'.³⁹

Tilanus, fractievoorzitter van de CHU, nam een heel ander standpunt in dan zijn partijgenote Wttewaall van Stoetwegen.⁴⁰ Hij onderschreef de overweging van de regering om pragmatisch - door anderen opportunistisch genoemd - met de hele kwestie om te gaan: getrouwde vrouwen in principe ontslaan, maar voldoende uitzonderingsmogelijkheden open laten om in geval van krapte op de arbeidsmarkt toch van hun diensten gebruik te kunnen maken. Tilanus: 'In deze abnormale omstandigheden zal men abnormaal moeten werken, maar mocht er een omslag komen, mocht er een overmaat van arbeidskrachten ko-

---

³⁷ *Ibidem*, p. 3000jj.

³⁸ *Ibidem*, p. 3000x-3000z.

³⁹ *Ibidem*, p. 3000aa-3000cc.

⁴⁰ Dat was overigens niet ongebruikelijk in de CHU, waar men principieel weinig fractie-discipline kende.

men, dan zal het volksgevoelen er als het ware op aandringen, dat dan de gehuwde vrouw het eerst voor ontslag in aanmerking komt.⁴¹

Als moeder daármee binnenkomt...

Hoera!
ROYCO KIPPENSOEP
- in 5 minuten gereed -

Ja, Royco Kippensoep smaakt! Een aparte soep, een heerlijke afwisseling. Door Royco bereid van krachtige, goudgele kippenbouillon, getrokken van mallie kippenvlees. Door Royco versuikt met uitgeroemde kruiden, vermicelli en pastavol. Ze is kostelijk van smaak. Ze wakt de eetlust op aan het begin van de maaltijd, ze verkwikt, op ieder uur van de dag. En... U maakt ze in 5 minuten klaar.

ROYCO KIPPENSOEP daar knap je van op!
48 ct per zakje

Advertentie in de Volkskrant, 20 sept. 1955.

Welter, fractievoorzitter van de behoudende katholieke splinterpartij KNP, nam een heel ander standpunt in dan men op het eerste gezicht van hem zou verwachten. Hij was het namelijk in verregaande mate eens met de tegenstanders van de ontslagbepaling. Ook hij betwijfelde de rechtsgrond ervan en ook hij meende dat betrokkenen zelf, en niet de overheid, primair hadden te beslissen over de vraag of een getrouwde vrouw een baan wenste of niet. Maar feitelijk was deze stellingname niet zo verwonderlijk daar de KNP zich principieel verzette tegen staatsdirigisme, waaraan volgens haar ook de KVP zich schuldig maakte. Wél opmerkelijk was het feit dat hij de hele kwestie bezag vanuit de veranderende machtconstellatie tussen mannen en vrouwen. Hij constateerde dat sommige (mannelijke) woordvoerders er blijk van gaven eigenlijk terug te verlangen naar een tijd waarin mannen de vrouwen nog hun plaats konden wijzen. Bij het beluisteren van een paar sprekers van hedenavond dacht ik: wij moeten er ons toch voor hoeden, te gaan verheerlijken de tijd van de drie k's: Küche, Kirche und Kinder. Die tijd is onherroepelijk voorbij; de positie van de moderne vrouw in de huidige maatschappij is nu eenmaal geworden tot een

41 HTK 1954-1955, p. 3000hh.

gans andere dan 50 jaar geleden en die nieuwe positie zal de vrouw nimmer meer opgeven.' Overigens zou hij zich uiteindelijk toch achter het regeringsbesluit opstellen: '(...) dan kom ik tot de conclusie, dat een principieel in alle opzichten juiste regeling op dit ogenblik niet te treffen is. (...) Van opportunistisch standpunt gezien, kunnen wij ons daarom bij deze regeling neerleggen, waarbij wij het vertrouwen uitspreken, dat die op een brede en royale wijze zal worden uitgevoerd.'⁴²

Motie aangenomen; strijd laait opnieuw op

Aan het einde van het debat, op donderdagmiddag 22 september, werd de motie van Tendeloo in stemming gebracht. Op verzoek van J.C.H.H. de Vink (KVP) was de tekst iets gewijzigd. Zij was namelijk van mening dat het onjuist was de staat bij de kwestie in het geheel geen taak toe te kennen. Primair lag de verantwoordelijkheid voor de vraag of een gehuwde vrouw buitenshuis zou blijven werken of niet inderdaad bij de echtgenoten, maar volgens haar had de staat 'een subsidiaire taak in het belang van het algemeen welzijn'. De nieuwe versie luidde: 'De Kamer, gehoord de besprekingen (...), van oordeel dat, *behoudens bij het blijken van misstanden*, het niet op de weg van de Staat ligt de arbeid van de gehuwde vrouw te verbieden, nodigt de Regering uit de hiermede strijdende voorschriften te herzien.'⁴³

De motie, die ook in de gewijzigde versie door Beel 'ernstig' was ontraden⁴⁴, werd aangenomen met 46 tegen 44 stemmen. Behalve alle vrouwen en alle leden van PvdA, CPN en VVD, hadden ook vier mannen van confessionele fracties hun steun aan de motie gegeven: drie van de KVP (P.A. Blaisse, Th.D.J.M. Koersen en E. Visch) en een van de CHU (Tj. Krol).⁴⁵

Een paar uur later echter, op donderdagavond, laaide de strijd opnieuw op. De kwestie lag kennelijk zeer gevoelig want het waren nu de fractievoorzitters die het woord voerden. De vraag was of de kleuteronderwijswet wel voldoende waarborgen bood voor de (gemeentelijke) overheid in haar hoedanigheid van schoolbestuur om, indien zij dat opportuun achtte, gehuwde kleuterleiders te ontslaan. De wet zweeg hier namelijk over. Volgens de KVP, bij monde van Stokman, was die waarborg in het wetsontwerp niet aanwezig, reden waarom twee amendementen werden ingediend die de bevoegdheid van gemeentebesturen in dezen moesten garanderen.

J.A.W. Burger, fractievoorzitter van de PvdA, reageerde verontwaardigd. Hij zei 'bijzonder onaangenaam getroffen' te zijn door het betoog van Stokman. 'Ik gevoel er iets in, als ik het mag zeggen, van bad losers, van onsportiviteit. Wij hebben vanmiddag met betrekking tot de kwestie van de gehuwde ambtenares gevochten en wij hebben met 2 stemmen gewonnen. Nu vind ik het toch wel bijzonder er naast, dat men als weerslag - zo voel ik het - van de discussie van

---

⁴² *Ibidem*, p. 3000ff-gg.

⁴³ *HTK 1954-1955*, p. 3000gg.

⁴⁴ *HTK 1955-1956*, p. 2006.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 2009.

hedenmiddag met deze amendementen komt.' Hij sprak van 'achterhoedegevechten voor een verloren zaak'.⁴⁶

Daarna wierp KVP-fractievoorzitter C.P.M. Romme zich in de strijd. Hij zei niet veel te begrijpen van 'de philippica van de heer Burger', want volgens hem hadden de door Stokman ingediende amendementen en het onderwerp van de motie van Tendeloo 'met elkaar precies niets te maken'. Het ging hier om een juridische vraag en anders niets. Iedereen toch was het erover eens dat niet alleen particuliere schoolbesturen maar ook gemeenten als werkgevers de vrijheid moesten hebben om ten aanzien van de gehuwde onderwijzers/kleuterleidster bepaalde maatregelen te nemen, waartoe ook die van ontslag behoorde. De vraag was slechts of die vrijheid voldoende in de nieuwe wet verankerd was.⁴⁷

J.M.L.Th. Cals (KVP), minister van Onderwijs, die persoonlijk de inhoud van de motie van Tendeloo onderschreef, maar uiteraard als minister het standpunt van het kabinet had te verdedigen, gaf - in de geest van Romme - een strikt juridisch antwoord. Hij maakte een onderscheid tussen de overheid als *wetgeefster* en als *werkgeefster*. Welnu, de twee Stokman-amendementen hadden alleen betrekking op dit laatste. Cals achtte hen niet zozeer onaanvaardbaar als wel overbodig: de bevoegdheid van schoolbesturen was, blijkens de jurisprudentie inzake de Lager-onderwijswet, wel degelijk vastgelegd in de wet. Wel voegde hij eraan toe dat hij de 'strekking van discriminatie' er niet in zag, 'anders zou ik deze amendementen bepaald niet aanvaardbaar achten'.⁴⁸

Over dit laatste aspect waren de meningen echter ernstig verdeeld. Bij de stemming over het eerste door Stokman ingediende amendement ('De gemeenteraad kan zich bij de aanstelling van een leidster de bevoegdheid voorbehouden haar ingeval van huwelijk te ontslaan') staakten de stemmen: 43 - 43. Een paar dagen later, op 4 oktober 1955, werd opnieuw gestemd: 46 kamerleden verklaarden zich tegen, 45 vóór het amendement. De voorstemmers van dat moment waren dezelfde als de tegenstemmers bij de motie-Tendeloo, met uitzondering van Krol die voor de motie was geweest, maar zich nu ook voor het amendement uitsprak. Daar Stokmans eerste amendement was verworpen, trok hij zijn andere amendement ('De akte van benoeming kan de bepaling bevatten, dat aan een leidster ontslag kan worden verleend ingeval van huwelijk') in; hij zei de Kamer een onnodige stemming te willen besparen.⁴⁹

De motie-Tendeloo werd door het zittende kabinet niet uitgevoerd. Bij de formatie voor het volgende kabinet speelde zij een rol. Toen op een gegeven ogenblik KVP-voorman Romme de post van minister van Binnenlandse Zaken kreeg aangeboden, zag hij ervan af met als belangrijkste argument dat hij de door hem onaanvaardbaar geachte motie-Tendeloo niet wilde uitvoeren. In zijn formatiedagboek schreef hij: 'Ik ben niet bereid, in enig opzicht de verantwoordelijkheid voor uitbreiding van het vervallen van het arbeidsverbod voor

⁴⁶ *Ibidem*, p. 2045.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 2046-2047.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 2047-2049; vgl. Ruijters, 'Mag de gehuwde ambtenares blijven?', p. 12.

⁴⁹ *HTK 1955-1956*, p. 2086.

de gehuwde ambtenares op mij te nemen.⁵⁰ Zijn partijgenoot A.A.M. Struycken was kennelijk een andere mening toegedaan; hij werd minister van Binnenlandse Zaken in het vierde Drees-kabinet en schafte, in november 1957, de ontslagbepaling ten aanzien van gehuwde vrouwen af.⁵¹

Tot besluit

Voor de voorvechters van rechtsgelijkheid tussen mannen en vrouwen was 1955 een belangrijk jaar. In dat jaar werden in de Tweede Kamer, na stevige debatten, twee moties aangenomen die de regering aanspoorden meer werk te maken van die rechtsgelijkheid, en wel in het bijzonder op het terrein van de arbeid. In het voorjaar vond een kamermeerderheid dat de Nederlandse regering alsnog Verdrag nr. 100 van de Internationale Arbeidsconferentie moest ratificeren. Dit verdrag stond invoering voor van het beginsel van gelijke beloning van mannen en vrouwen bij arbeid van gelijke waarde. In het najaar van 1955 sprak een meerderheid (nipt: 46 tegen 44 stemmen) zich uit vóór afschaffing van het arbeidsverbod voor de gehuwde ambtenares. De voorjaarsmotie lapte de regering aan haar laars; pas in 1971 zou Nederland het verdrag inzake de gelijke beloning ratificeren. De najaarsmotie werd ook niet uitgevoerd, maar had wel op afzienbare tijd effect. Twee jaar na aanneming ervan werd de ontslagbepaling voor gehuwde ambtenaressen opgeheven.

De argumenten die in de debatten naar voren kwamen, waren in essentie te herleiden tot verschillende ideaalbeelden van de samenleving. Voorstanders van rechtsgelijkheid tussen mannen en vrouwen wilden een maatschappij waarin de vrouw ook buiten haar gezin een actieve rol kon spelen. Tegenstanders wensten een traditionele samenleving waarbij 'het huis' het domein van de vrouw was en de wereld daarbuiten van de man.

Vrouwelijke parlementariërs speelden in de debatten een grote rol. Voor een kamerdebat uit de jaren vijftig was het feit alleen al, dat de helft van de woordvoerders vrouw was, zeer opmerkelijk. De hoofdrol was weggelegd voor Tendeloo, lid van de PvdA-fractie. Zij diende beide moties in en bovendien was zij het geweest die, via een interpellatie, de kwestie van de gehuwde ambtenares op de agenda had gekregen. Maar uiteraard hadden de moties nooit een meerderheid behaald zonder de steun van mannelijke kamerleden. In 1955 zaten er immers welgeteld slechts tien vrouwen in de Kamer. Het is dus onjuist wat in de literatuur wel wordt beweerd over de tweede motie-Tendeloo, dat deze dankzij het 'eendrachtig voorstemmen van alle vrouwelijke kamerleden' werd aangenomen.⁵² Zonder de - veel opmerkelijker - steun van vier confessionele

---

⁵⁰ Geciteerd bij: Anneke Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak? De rooms-rode basis en het einde van de brede basis 1948-1958* (Amsterdam 1986) p. 219; vgl.: F.J.F.M. Duynstee, *De kabinetsformaties 1946-1965* (Deventer 1966) p. 101.

⁵¹ Koninklijk Besluit van 30 november 1957, *Staatsblad* 1957, nr. 527.

⁵² W.H. Posthumus-van der Goot en Anna de Waal (red.), *Van moeder op dochter. De maatschappelijke positie van de vrouw in Nederland vanaf de franse tijd* (Nijmegen 1977; reprint van 3^e herz. druk 1968) p. 379; Els Blok, *Loonarbeid van vrouwen in Nederland 1945-1955*

mannen, naast de stemmen van de voltallige PvdA-, VVD- en CPN-fracties, had de motie het nooit gehaald.

Opvallend, maar overigens niet zo verwonderlijk, tot slot, was het volgende. Ten eerste dat de vrouwelijke kamerleden zich behoorlijk zelfverzekerd opstelden, overtuigd als zij waren te strijden voor een zó rechtvaardige zaak dat zij die hoe dan ook, vroeg of laat, zouden winnen. En ten tweede dat de debatten nooit 'persoonlijk' werden: niemand van de vrouwelijke woordvoerders verwees ooit naar zichzelf. Toch moet het hen geraakt hebben dat zij daar als werkende, en soms ook gehuwde, vrouwen een levend voorbeeld waren van het gewenste toekomstbeeld dat zij schetsten.

(Nijmegen 1978) p. 124; vgl.: Anneke Linders, 'Vier fronten, één strijd' in: Paul Luykx en Pim Slot (red.), *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997) p. 127-128; J. Bosmans had hier ook al op gewezen in: 'De politiek en de arbeid van de gehuwde vrouw in Nederland', *Spiegel Historiae* 24 (1989) p. 470.